

FORGÁCS Balázs

A HADIKULTÚRA FOGALMÁNAK HISTORIOGRÁFIÁJA II.**THE HISTORIOGRAPHY OF CULTURE OF WARFARE'S CONCEPT II.**

A tanulmány A hadikultúra fogalmának historiográfiája I. című cikk folytatása. Bemutatja a hadikultúra fogalmának létezését a XX. századi hadügyi gondolkodásban. A szerző igazolja, hogy a hidegháborúban a stratégia fogalmának értelmezési bővülése elvezetett a hadikultúra fogalmának megjelenéséhez a hadügyben. A tanulmány bemutatja a nyugati és a keleti hadelmélet hatását Kovács Jenő hadtudományi munkásságára, aki Magyarországon katonai stratégiájának kutatása közben definiálta és rendszerezte a hadikultúrákat.

The essay is continuation of The historiography of culture of warfare's concept I. It presents the existence of culture of warfare's concept in military thinking of the 20th century. The author proves that the enriching of explanation of strategy's concept led up to create the culture of warfare's concept in military affairs in the Cold War. The essay presents the western and eastern military science influenced Gen. Jenő Kovács's military research. Gen. Jenő Kovács defined and systematized the different types of cultures of warfare in his research about military strategy of Hungary.

A múlt század folyamán kialakult a hadikultúrák problémakörének két – a náciizmus és a bolsevizmus által megalkotott – elméleti zsákutcaja melyeket az emberiség történetére gyakorolt óriási hatásuk miatt mindenképpen meg kell említeni. A XX. század első felében előretörő jobb és baloldali politikai szélsőségek is foglalkoztak a háború elméleti kérdéseivel, hiszen a hatalom megszerzésének és növelésének eszköztét látták a fegyveres összecsapásokban. A hadikultúrák kérdéskörét illetően megjelent a faji harcászat eszméje¹, amely a fajelméletre alapozva hirdette bizonyos népek, népcsoportok hadviselésbeli fölényét másokkal szemben. A fölény egyik összetevője a kultúra, amely a hadtudományi ismeretek birtoklásában, illetve azok magasabb szintű alkalmazásában is megnyilvánul, biztosítva a sikert a fegyveres küzdelemben. Érdekesség, hogy az általuk hazánkban „faji (ösztönös) harcmódnak” nevezett tulajdonság fölényét próbálták igazolni a technikai fejlettséggel szemben. A technikai fejlettséggel szembeni kulturális fölény elméleti csapdája viszont éppen az, hogy az a hadviselő fél, akinek országa magasabb technikai fejlettségi szinten áll, minden bizonnyal nagyobb eredményeket ért el az elméleti és alkalmazott tudományokban is, így alacsonyabb kulturális fejlettségi szintről nehezen beszélhetünk. Ebben a politikai baloldalon megjelenő szélsőség, a kommunizmus is igen élesen érdeklődött a hadtudomány kérdéseiről. A politikai hatalom megszerzésének kizárólagos eszközeként hirdetett fegyveres felkelés, illetve a hatalom megtartását szolgáló fegyveres küzdelem elméleti kérdései kiemelt problémakörök voltak a legfőbb politikai és katonai teoretikusok munkáiban. Ők is saját fölényüket próbálták igazolni, amely eltérő politikai, gazdasági, társadalmi és ideológiai berendezkedésükön alapult, a nyugati demokráciákkal szemben.² Ez a fajta eltérés természetesen a kultúra területére is igaz volt: új típusú, kommunista kultúrájuk fölényét a világ elmaradottabb részeiben a XX. század második felében igen gyorsan terjedő baloldali mozgalmak sikerében látták igazolva. A kulturális fölény hangoztatása

¹ A magyar hadtudományi irodalomban lásd FEKETEHALMY – CZEYDNER Ferenc: Faji harcászat. In.: Magyar Katonai Szemle, 1936., 1. szám, p. 14-27., illetve NÉMETH József: Az olasz – abesszin háború. Magyar Katonai Szemle, 1936., 8. szám, p. 1-230.

² A kommunizmus hadelméletének kialakulásáról lásd BABIN, A. I.: Engels katonaelméleti nézeteinek kialakulása és fejlődése. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1980.; KORTKOW, J.: Lenin als Stratege. (Lenin a stratégia.) In.: Österreichische Militärische Zeitschrift, 1970., 3. szám, p. 198-202.; NYIKITYIN, E. F. – PANKRATOV, N. R. – USZTYIMENKO, V. A. (szerk.): Lenin és a szovjet fegyveres erő. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1970.; LEVANOV, I. N. – BJELIJ, B. A. – NOVOSZELOV, A. P.: A marxizmus – leninizmus a háborúról és a hadseregről. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1958.

természetesen a hadtudomány területére is igaz volt: az orosz-szovjet hadtudomány tanainak vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen volt az általuk vezetett katonai-politikai tömb államaiban.³ Úgy vélték, hogy az eltérő politikai rendszerek más és más jellegű háborúkat vívnak meg – a háborús tünetek különbözőségei igazolták számukra téziséket. Véleményem szerint a fentiekben szintén a hadikultúrák egyes elemeinek megjelenése látható.

A II. világháború és a hidegháború újabb változásokat idézett elő a hadügyben. Az erőszak útján történő akaratérvényesítés eszköztárára kiszélesedett: a második világháborút megelőző két évtized addig még nem látott haditechnikai fejlődése csak előrevetítette az 1945 utáni időszak egyre gyorsuló fejlődését. Az akaratérvényesítést szolgáló fegyverek technikai fejlődése egyre gyorsuló tendenciát mutatott, és mutat napjainkban is. A haditechnikai eszközök, azaz a kényszerítő eszközök megsokasodása együtt járt a stratégia fogalmának kiszélesedésével is: az eddigi csupán katonai értelmezés kiszélesedett. Clausewitz a XIX. században a stratégiát az ütközeteknek a háború céljára történő alkalmazásaként látta, de a hidegháború évtizedei megmutatták e fogalom értelmi bővülését.

A stratégia fogalmának kibővülése mindennél jobban tükrözi a katonai gondolkodás változását, a politikai célból alkalmazott erőszak eszközeinek bővülését és mindezek eredőjeként életre hívta a hadikultúra fogalmának meghatározását és szerveződését az Okcident (Nyugat) népeinek katonai gondolkodásában. Az 1960-as évekre az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti fegyverkezési verseny eljutott arra szintre, hogy egy esetlegesen köztük kirobbanó fegyveres konfliktusban mindketten megsemmisültek volna. A két szuperhatalom egy globális háborúban nem mérkőzhetett meg egymással, mert az nem csupán kettejük, hanem az egész emberi civilizáció végét jelentette volna.⁴ A kölcsönösen garantált megsemmisítés felismerése elvezetett a globális enyhülés folyamatának elindulásához, de ez még nem jelentette a hidegháború végét. Bár a globális konfliktus kirobbanásának veszélye egyre kisebb mértékben fenyegetett, az elrettentés megtartása érdekében továbbra is óriási mennyiségű fegyvert birtokoltak a szemben álló koalíciók és a kisebb, helyi jellegű konfliktusokban tovább folyt a küzdelem a két szuperhatalom között. A katonai, vagyis a direkt eszközök alkalmazása helyett viszont előtérbe kerültek a nem katonai kényszerítő eszközök: a gazdasági verseny, a pszichológiai hadviselés és az ideológia területén vívott harc, azaz az indirekt eszközök bekerültek a hidegháborúban alkalmazott „fegyvertárba”. Az akaratérvényesítés eszköztárána változása, fokozatos kibővülése arra készítette a katonai teoretikusokat, hogy átgondolják a stratégiáról eddig vallott elképzeléseiket, módosítsák és pontosítsák azokat. Ez a folyamat a fogalom újraértelmezéséhez, tartalmi kibővüléséhez vezetett.

Anton Burnhauser német ezredes véleménye szerint⁵ az indirekt eszközök a hidegháború éveiben sokat fejlődtek és rendkívül hatásossá váltak. Ezek „...a politikai és stratégiai jellegű ráhatást szolgáló eszközök és tényezők, amelyeket konfliktus esetén kevésbé kockázatosan lehet alkalmazni”⁶ újfajta stratégia-értelmezést követelnek. Olyat, „amely mindent felölel, egy és oszthatatlan, és feladata a politika által megszabott körülmények figyelembe vételével, felölelni az állami tevékenység valamennyi területét, és azokat a politikai feladatok és célok szolgálatába állítani.”⁷ A német katonai teoretikus véleményében tetten érhető az a kortünet, miszerint a – globális – fegyve-

³ A magyar vonatkozásról lásd MÓRICZ Lajos: A katonai gondolkodás változásai 1945-1956 között. In.: ÁCS Tibor (szerk.): A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Zrínyi Kiadó, Bp., 1995., p. 163-179., valamint KOVÁCS Jenő: A katonai gondolkodás feltételei és eredményei (1957-1990). In.: ÁCS Tibor (szerk.): A magyar katonai gondolkodás története. p. 180-194.

⁴ „Clausewitz háború fogalmára utalva – erőszak alkalmazása a politikai akaratérvényesítés céljából – ... elmondható: katonai szempontból nem azért értelmetlen az ilyen háború, mert – miként mondani szokták – mindenki elpusztul, hanem azért, mert ha mindenki elpusztul, nem létezik a politikai akaratát érvényesítő fél, mint ahogyan nem létezik az fél sem, akivel szemben politikai akaratunkat érvényesíthetnénk.” In.: NAGY Miklós Mihály: A katonai erőszak elmélete és a XX. század. p. 168.; lásd még LIDDELL HART, Basil Henry: Stratégia. Európa Könyvkiadó, Bp., 2002. p. 550.

⁵ Sz.n.: A stratégia értelmezése a nyugati katonai szakirodalomban. In.: Honvédelem, 1967., 8. szám, p. 113-117. A cikk BURNHAUSER, Anton: Grundbegriffe der Strategie.. Ein Versuch zu ihrer Erläuterung und Abgrenzung. (A stratégia alapfogalmi. Kísérlet az értelmezésre és a lehatárolásra.) In.: Wehrkunde, 1966., 10. szám, p. 510-516. tanulmányának tartalmi kivonata.

⁶ Mint például a pszichológia, a propaganda, a gazdaság, a szociológia, a képzettség, a pénzügyi tevékenység és az életszínvonal. Uo. p. 114.

⁷ Uo. p. 114.

res konfliktusokat lehetőleg el kell kerülni, ezért az indirekt eszközök alkalmazása egyre fokozódó mértéket kell hogy öltön. A stratégiai ráhatás eszközei politikai-diplomáciai, pszichológiai, gazdasági, technikai és katonai jellegűvé válnak, és ezek a területek a stratégiának – mint egésznek – a részterületeivé lesznek.⁸ Ebből kiindulva fogalmazta meg Burhauser saját „általános stratégia” fogalmát, amely alatt az „...egy állam vagy koalíció összes eszközeinek alkalmazását és lehetőségeinek felhasználását értjük, időben, térben és teljes intenzitásban, a politikai vezetés által megszabott feladatok és célok érdekében.”⁹ Ez a stratégia már felöleli az állam belpolitikai életének, a koalíciónak és az ellenség értékelésének összes kérdését is. A katonai stratégia kettős funkciót kapott: egyrészt az általános stratégia része lett, másrészt továbbra is felelős maradt a stratégia elgondolásainak katonai értelemben történő végrehajtásáért – azaz „a hadászat meghatározható úgy is, mint a fegyveres erők alkalmazása, az általános stratégia kereteiben.”¹⁰

Másfél évtizeddel később *Heinz Brill* tanulmányában¹¹ közzétett megfogalmazása szerint a differenciálódás eredményeképpen számos stratégia-fogalom született¹², hogy „...a stratégia az állam politikai vezetése által felhasznált minden állami eszköz készenlétkben tartása és alkalmazása direkt vagy indirekt módon az állami célok elérésére úgy béke, mint háború idején.”¹³ A szerző külön meghatározta a katonai stratégia fogalmát is, mely szerint „a katonai stratégia, vagyis részstratégia pedig következetesen a fegyveres erők alkalmazása politikailag bölcs módon az össz-stratégia érdekében és céljából.”¹⁴ Brill szerint a stratégia fogalmának változása a katonai és a civil terület összekapcsolódásáról tanúskodik.

A hidegháború korának másik gondolkodója, *Gottfried Greiner* tanulmányában megállapította, hogy a modern stratégia „az egykor világosan megvont fogalmi körvonalakat elveszíti.”¹⁵ Az eddig csak katonai értelmezés mellett egyenrangú alkotóelemként tűnnek fel a gazdasági, a pszichológiai és a tudományos aspektusok. A kiszélesedő fogalom nemzeti-, össz-, vagy nagy- jelzőkkel bővült ki. *Ludwig Freund* is azt állapította meg, hogy a katonai stratégiatervezés globális politikai, gazdasági, technikai, szellemi, kulturális feltételek számbavételével történik, azaz a katonai elem kiegészül.¹⁶

Hasonlóan vélekedett a hidegháború jelentős francia katonai teoretikusa, *André Beaufre* tábornok is. Elméleti munkái tanúsága szerint ő is a stratégia fogalmának kibővülését érezte korában. Véleménye szerint a katonai erők mellett a politika, a diplomácia és a gazdaság¹⁷ nyomásgyakorló eszközeit is alkalmazni kell a politikai célok megvalósítása érdekében.¹⁸ Megfogalmazásában „ha a stratégia fogalmát a katonai területre korlátozzuk, akkor az legfőképpen azt jelenti, hogy eltekintünk attól, hogy valamennyi olyan tényezőt egyetlen közös tárgyban foglaljunk össze, amely tényezők egy konfliktus megkezdésére vonatkozó döntéshez, de még a hadművelet végrehajtásához is vezetnek.”¹⁹ A *Die Wiederentdeckung der Strategie* (A stratégia újbóli felfedezése) című tanulmányá-

⁸ Uo. p. 115.

⁹ Uo. p. 116.

¹⁰ Uo. p. 115.

¹¹ BRILL, Heinz: Der Strategiebegriff heute. (A stratégia fogalma ma.) In.: Europäische Wehrkunde, 1981., 11. szám, p. 491-494.

¹² Brill felsorolásában: globális stratégia, világstratégia, planetáris stratégia, totális stratégia, általános stratégia, bevetési stratégia, katonai stratégia, direkt stratégia, indirekt stratégia, összstratégia, eurostratégia, periférikus stratégia, erővonal stratégia, védelmi stratégia, külpolitikai stratégia, operatív stratégia, megsemmisítő stratégia, preventív stratégia. Ld. BRILL, Heinz: Der Strategiebegriff heute. p. 493.

¹³ BRILL, Heinz: Der Strategiebegriff heute. p. 494.

¹⁴ BRILL, Heinz: Der Strategiebegriff heute. p. 494.

¹⁵ GREINER, Gottfried: Strategische Konzeptionen und Handlungsmöglichkeiten., (Hadászati koncepciók és csalakvésí lehetőségek.) In.: Wehrkunde, 1966., 6. szám, p.287-293.

¹⁶ FREUND, Ludwig: Verhältnis von Strategie, Geist, Politik. (Stratégia, szellem, politika viszonya.) In.: Wehrkunde, 1969., 2. szám, p. 61.

¹⁷ A gazdaság szerepéről lásd BEAUFRE, André: Néhány gondolat a gazdasági fegyverről. In.: Honvédelem, 1970., 5. szám, p. 34-37.

¹⁸ BEAUFRE, André: Anmerkungen zur Begriffsbestimmung der Strategie. (Jegyzetek a stratégia fogalmi meghatározásához.) In.: Wehrkunde, 1965., 3. szám, p. 113.

¹⁹ BEAUFRE, André: Anmerkungen zur Begriffsbestimmung der Strategie.

ban²⁰ Beaufre már azt állította, hogy a katonai jelleg szerepe egyre csökken a stratégia fogalmában, és a pszichológiai jellegű elem bír döntő jelentőséggel.²¹ A francia katona-tudós megállapította, hogy a stratégia kutatásakor vizsgálni kell a történelmi múltat, a tudomány és a technikai vívmányait a politikai stratégiát, a kortárs jelenségeket, valamint magát a stratégiát is.²² A stratégia kutatásakor ő is megállapította, hogy katonai értelemben kétféle stratégia létezik: a direkt eljárás szerinti totális, illetve az indirekt eljárás szerinti totális stratégia. Míg az első a katonai akció túlsúlyán alapul, a második az akcióban rejlő eredményt nem katonai eszközökkel éri el.²³ *Walter Mussel* véleménye²⁴ is alátámasztja a stratégia fogalmának kibővülését. Az szerző Clausewitzet, Moltkét, *von Goltz*-ot és Ludendorffot idézve arra megállapításra jut, hogy a hidegháborút megelőzően a stratégia fogalmát pusztán csak katonai értelemben használták. A hidegháborúban azonban, ahol a fenyegetés egyre totálisabb, a katonai terület csupán részterületté válik. A hidegháború jellegéről így írt: „*E fenyegetés megnyilvánul az ellenfél küzdelmének új formáiban egy olyan totális hatalmi harcban, amely a társadalmi élet minden területét magába foglalja, ami a „hidegháborúban” minden alkalmas eszközt igénybe vesz; a gazdaságot, a kutatást, a technikát, a tudományt, a kultúrát, a bel- és külpolitikát, ám különösen a tömegek pszichológiai befolyásolását.*”²⁵ A totális fenyegetés ellen totális, azaz általános stratégia kell, amelynek célja a „forró” háború kirobbanásának megakadályozása. Ennek a totális, általános vagy össts-tratégiának egyik alkotórésze a katonai terület, amely a legfelsőbb stratégiai régióban helyezkedik el. Mussel saját maga igazolására kortárs hadtudományi gondolkodók²⁶ hasonló véleményét is idézte.²⁷

A stratégia fogalmának átalakulása a hidegháborúban talán leginkább *Basil Henry Liddell Hart Stratégia*²⁸ című könyvében érhető tetten, melyben a brit szerző az indirekt, vagy az ő megfogalmazásában a „korlátozott célok” stratégiájának mélységét tárta fel. Megállapította, hogy „*ahogy a taktika nem más, mint a stratégia alkalmazása egy alacsonyabb szinten, ugyanúgy a stratégia nem más, mint a „nagystratégia” alkalmazása.*”²⁹ „*A nagystratégia – a magasabb stratégia – szerepe ugyanis az, hogy koordinálja és irányítsa a nemzet vagy az ország-csoport minden erőforrását a háború politikai célkitűzéseinek elérésére, amelyet viszont az alapvető politika fogalmaz meg.*”³⁰

A kor hadtörténelmi jelenségei, tünetei arról tanúskodnak, hogy az erőszak-alkalmazás eszközrendszere annyira kibővült, hogy a nemzetközi hadelmélet felismeri a háborúk megvívásának módszerbeli eltéréseit, azaz a hadikultúrák létét.³¹ A stratégia fogalmának nyugati értelmezésbeli változása hatással volt a magyar hadügyre is, jöllehet a rendszerváltásig az orosz-szovjet hadtudomány határozta meg és határolta be a hazai katonai gondolkodást. Az önálló magyar katonai stratégia kialakításának igénye széleskörű kutatásokat követelt, így a vizsgálódás területei között megjelent a hadikultúra fogalma is. A magyar hadtudományban *Kovács Jenő* foglalkozott először konkrétan a hadikultúrákkal, de úgy vélem, hogy e kérdéskör elemei már korábban is megjelentek a katonai kutatók munkáiban.³² Az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján bekövetkezett politikai rendszerváltással hazánk éle-

²⁰ BEAUFRE, André: Die Wiederentdeckung der Strategie. (A stratégia újbóli felfedezése.) In.: Österreichische Militärische Zeitschrift, 1967., 1. szám, p. 18-24.

²¹ BEAUFRE, André: Die Wiederentdeckung der Strategie. p. 20.

²² BEAUFRE, André: Die Wiederentdeckung der Strategie. p. 20.

²³ BEAUFRE, André: Die Wiederentdeckung der Strategie. p. 23.

²⁴ MUSSEL, Walter: Strategie als Aufgabe der Politik. (A stratégia mint a politika feladata.) In.: Wehrkunde, 1966., 4. szám, p. 179-184.

²⁵ MUSSEL, Walter: Strategie als Aufgabe der Politik. p. 182.

²⁶ André Beaufre, Albert C. Wedemeyer, Günther Blumentritt

²⁷ MUSSEL, Walter: Strategie als Aufgabe der Politik. p. 183.

²⁸ LIDDELL HART, Basil Henry: Stratégia. Európa Könyvkiadó, Bp., 2002.,

²⁹ LIDDELL HART, Basil Henry: Stratégia. p. 493.

³⁰ LIDDELL HART, Basil Henry: Stratégia. p. 493.

³¹ Lásd APPLGATE, R. A. D. – MOORE, J. R.: Warfare – an Option of Difficulties. A Examination of Forms of War and the Impact of Military Culture.(Hadviselés – a nehézségek opciója. A háború formáinak vizsgálata és azok hatása a katonai kultúrára.) In.: The RUSI Journal, 1990., 3. szám, p. 13-20.

³² Lásd például KÖSZEGVÁRI Tibor: Az ellenség diverziós erői és az általuk szervezett ellenforradalmi gerilla-csoportok (bandák) elleni fegyveres harc problémái a hadműveleti területen és a háttországban. Doktori értekezés, Zrínyi Miklós Katonai Aka-

tének minden területén érzékelhető változások nem kerültek el a magyar hadügyet sem. A Varsói Szerződés és az orosz-szovjet hadtudományi determináltságából kiszakadó magyar hadtudomány válaszút elé érkezett: megmarad a korábban több mint négy évtizedig uralkodó katonai elképzelések mellett, vagy felváltva ezeket a nézeteket, a nyugati minták mentén halad.³³ Ez a dilemma vezette Kovács Jenőt is arra, hogy megkezdje kutatásait az új magyar katonai stratégia kialakítása érdekében. A hadikultúrák az 1980-as és 1990-es évek fordulóján kerültek Kovács Jenő hadtudományi kutatásainak homlokterébe³⁴, melyek alapjait angolszász szerzők munkái képezték.³⁵ Ezeket az ismereteket beépítette abba a hosszú távú OKTK³⁶ kutatási programba, amely vezetésével Magyarország önállóvá váló katonai stratégiájának elméleti alapotozottságú meghatározására tett kísérletet. E téma geopolitikai, hadművészeti alapjait kutatta és a probléma komplex vizsgálatában a történelem (Ölvedi Ignác), a hadtörténelem (Dombrády Lóránd), a katonaföldrajz (Siposné Kecskeméthy Klára, Nagy Miklós Mihály) és a külpolitika (Bobvos György) képviselőit is bevonta. A munka három vaskos kötetben, 1993-ban, 1995-ben és 1996-ban, kézírati formában, *Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma)*³⁷ címmel került összegzésre. Kovács Jenő korai, 1996-ban bekövetkezett halála nem engedte meg számára a kutatási eredmények gyakorlati hasznosítását, de kutatásának eredményei nem veszték kárba. A széles körű kutatások alapot teremtettek számos kutatónak, akik továbbfejlesztették nagyívű munkájának eredményeit. Közéjük tartozik Nagy Miklós Mihály, aki Kis magyar hadelmélet³⁸ című munkájában a geopolitika és a geostratégia eszmei alapjain kiegészítette Kovács Jenő kutatásait, s megvizsgálta, hogy „milyen kapcsolat létezik geográfia és katonai gondolkodás között.”³⁹

A hadikultúra fogalmának a hazai hadtudomány fogalomtárában való megjelenése kapcsán egy tudománytörténeti érdekességre hívom fel a figyelmet. Kovács Jenő kutatásaival egy időben folyt a rendszerváltás utáni magyar hadtudomány egyik legnagyobb vállalkozása, a hiánypótlónak szánt *Hadtudományi Lexikon*⁴⁰ megjelentetése. Mivel a hadikultúra fogalma és rendszere még kiforratlan volt, nem került a szócikkek közé.

Napjaink korszelleme tükröződik abban, hogy a politikai események hatására a nyugati kultúrkör embere egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a kulturális antropológiai kérdések felé, s ez érzeteti hatását az egyetemes és a magyar hadelméletben is. Ebben elsősorban Samuel P. Huntington alapművét, valamint John Keegan hadtörténelmét kell kiemelnünk, míg hazai vonatkozásban Szabó János tanulmányára hívom fel az olvasó figyelmét.⁴¹ Hazánk aktuális hadtudományi kérdései között továbbra is szerepel a hadikultúrák problémaköre. A mai magyar katonai szakírók munkáiban immáron direkt módon említik a fogalmat, amelynek alapjai még mindig a Kovács Jenő által megfogalmazott nézeteken alapulnak. Megjelent a hadtudományi doktori kutatásokban⁴², illetve különböző

démia, 1988.

³³ A témáról bővebben lásd KOVÁCS Jenő: Az új magyar hadtudomány gyökerei, fejlődésének szemléleti problémái. In.: Új Honvédségi Szemle, 1993., 6. szám, p. 1-7. és KŐSZEGVÁRI Tibor: A magyar katonai gondolkodás a 90-es években. In.: ÁCS Tibor (szerk.): A magyar katonai gondolkodás története. p. 195-204.

³⁴ KOVÁCS Jenő: A katonai erő közvetlen alkalmazásának hadászata. In.: Honvédelem, 1989., 5. sz., p. 3-12., illetve uő.: A nukleáris kor hadászata. In.: Honvédelem, 1989., 6. sz., p. 36-47.

³⁵ Kovács Jenő forrásai voltak: APPLGATE, R. A. D. – MOORE, J. R.: Warfare – an Option of Difficulties. A Examination of Forms of War and the Impact of Military Culture. p. 13-20.; ANTAL, John F.: Maneuver versus attrition: A historical perspective. (Manőver a felőrlés ellen. A történelmi nézőpont.) In.: Military Review, 1992., 10. szám, p. 21-33.; BAUCOM, D. R.: Historical Framework for the Concept of Strategy. (Történelmi keret a stratégia koncepciójához.) In.: Military Review, 1987., 3. szám, p. 2-13.; JONES, Archer: The Art of War in the Western World. (A háború művészete a nyugati világban.) New York, Oxford University Press, 1989.; KILLEBREW, Robert B.: NATO, Deterrence and Light Divisions. (NATO, elrettentés és könnyű hadosztályok.) In.: Military Review, 1985., 5. szám, p. 3-15.; LIVINGSTON, Noyes B.: Blitzkrieg in Europe: Is it still possible? (Villámháború Európában: lehetséges-e még?) In.: Military Review, 1986., 6. szám, p. 26-38.; OLSON, William J.: The Light Force Initiative. (Könnyű erők kezdeményezése.) In.: Military Review, 1985., 6. szám, p. 2-17.

³⁶ Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások

³⁷ KOVÁCS Jenő: Magyarország katonai stratégiája. (Komplex kutatási téma). I-III., Kézirat, Bp., 1993., 1995., 1996., a kézirat a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem könyvtárában található, raktári jelzet: 585/1767:1; 585/1767:2; 585/1767:3

³⁸ NAGY Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet. Zrínyi Kiadó, Bp., 2006.,

³⁹ NAGY Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet. p. 7.

⁴⁰ SZABÓ József (főszerk.): Hadtudományi Lexikon. I-II. kötet. Magyar Hadtudományi Társaság, Bp., 1995.,

⁴¹ HUNTINGTON, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Bp., 2004.; KEEGAN, John: A hadviselés története. Corvina, Bp., 2002.; SZABÓ János: Egy lehetséges erőszakelmélet. In.: Múltunk, 2004., 4. szám, p. 21-70. Miután e művek a kulturális antropológia tárgykörébe vágnak, tanulmányunkban nem játszanak szerepet.

⁴² Lásd BUKNICZ Ferenc: A katonai stratégia (hadászat) alapvető kérdései. Doktori értekezés, ZMNE, 2001. és DEÁK János: A nemzeti katonai stratégia alapvető kérdései. Doktori értekezés, ZMNE, 2001.,

szervezői szakírásaiban⁴³ és tananyag a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem számos graduális és doktori képzésében. Ez a jelenség nem véletlen, hiszen napjaink hadügye átalakulóban van: a rohamos technikai fejlődés talán egyik legmarkánsabb tünete ennek a folyamatnak, amellyel együtt jár a háborúban alkalmazott fegyverek minőségi fejlődése, megnövekedett pontossága, illetve pusztító ereje. A fegyverek generációváltásával természetesen párhuzamosan változnak a korábban alkalmazott harcéljárások is, ami kihat a hadviselés legmagasabb szintjére, a hadászatra is. A rohamos technikai-technológiai átalakulás azonban csak azokra az országokra jellemző, ahol a politikai szándék és a gazdasági, valamint az ipari háttér megfelelően képes biztosítani azokat az anyagi erőforrásokat, amelyek mind a kutatás, mind a fejlesztés, mind pedig a hadrendbeállítás költségeit, valamint előállítását és sorozatgyártását hivatottak fedezni. A magasabb technikai fejlettségi szinttel rendelkező országok hadügyében megjelenő jelenségek mögött a katonai szakírók egy része, köztük *Deák János*, egy új típusú hadikultúra megjelenését látják.⁴⁴ E mögött a gondolatsor mögött rejtőzik a kérdés: vajon az erőszak-alkalmazás eszközeinek fejlődése megváltoztatja-e, és ha igen, mennyiben a hadikultúrák korábbi hármast – mozgáscentrikus, anyagcentrikus és gerilla hadviselés hadikultúráját feltételező – felosztását.

Kulcsszavak: hadikultúra, KOVÁCS Jenő, hadviselés, hadügyi gondolkodók

Keywords: culture of warfare, Jenő KOVÁCS, warfare, military philosopher/thinker

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ács Tibor: A hadikultúra történetéhez. In.: *Hadtudomány*, 2005., 2. szám, p. 15-26.
- Antal, John F.: Maneuver versus attrition: A historical perspective. (Manőver a felőrlés ellen. A történelmi nézőpont.) In.: *Military Review*, 1992., 10. szám, p. 21-33.
- Applegate, R. A. D. – Moore, J. R.: Warfare – an Option of Difficulties. A Examination of Forms of War and the Impact of Military Culture. (Hadviselés – a nehézségek opciója. A háború formáinak vizsgálata és azok hatása a katonai kultúrára.) In.: *The RUSI Journal*, 1990., 3. szám, p. 13-20.
- Babin, A. I.: Engels katonaelméleti nézeteinek kialakulása és fejlődése. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1980.
- Baucom, D. R.: Historical Framework for the Concept of Strategy. (Történelmi keret a stratégia koncepciójához.) In.: *Military Review*, 1987., 3. szám, p. 2-13.
- Beaufre, André: Anmerkungen zur Begriffsbestimmung der Strategie. (Jegyzetek a stratégia fogalmi meghatározásához.) In.: *Wehrkunde*, 1965., 3. szám, p. 113-116.
- Beaufre, André: Die Wiederentdeckung der Strategie. (A stratégia újbóli felfedezése.) In.: *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 1967., 1. szám, p. 18-24.
- Beaufre, André: Néhány gondolat a gazdasági fegyverről. In.: *Honvédelem*, 1970., 5. szám, p. 34-37.
- Brill, Heinz: Der Strategiebegriff heute. (A stratégia fogalma ma.) In.: *Europäische Wehrkunde*, 1981., 11. szám, p. 491-494.
- Buknicz Ferenc: A katonai stratégia (hadászat) alapvető kérdései. Doktori értekezés, ZMNE, 2001.

⁴³ ÁCS Tibor: A hadikultúra történetéhez. In.: *Hadtudomány*, 2005., 2. szám, p. 15-26.; DEÁK János: A katonai stratégiák változásai és fejlődésük lehetséges irányai. In.: *Hadtudomány*, 2008., p. 55-69.; DEÁK János: Napjaink és a jövő háborúja. In.: *Hadtudomány*, 2005., 1. szám, p. 29-49.; PORKOLÁB Imre: Aszimmetrikus hadviselés. In.: *Új Honvédségi Szemle*, 2006., 7. szám, p. 19-31.; uő.: Aszimmetrikus hadviselés: az ortodox és a gerilla hadikultúra összecsapásai. In.: *Hadtudomány*, 2005., 4. szám, p. 188-193.; FORGÁCS Balázs: Háború és hadikultúrák. In.: *Új Honvédségi Szemle*, 2002. október, p. 130-139.; FORGÁCS Balázs: Káosz vagy rend a gerilla hadviselésben?

⁴⁴ „...elképezhető, – és valószínűleg jól indokolható –, hogy a magas szintű technológiákat alkalmazó, és képességeiknél fogva azokat haderejükkel globálisan is érvényesíteni tudó haderők egy **magas szintű** hadikultúrát képviselnek, azok a haderők pedig, amelyek nem rendelkeznek sem hasonló technológiákkal, sem korszerű szervezetekkel, sem korszerű kiképzési doktrínákkal valószínűleg más, elmaradottabb, netán a gépi háborúk szintjén maradt hadikultúrát képviselnek.” DEÁK János: A katonai stratégiák változásai és fejlődésük lehetséges irányai. p. 69. (Deák János kiemelése)

- Burnhauser, Anton: Grundbegriffe der Strategie.. Ein Versuch zu ihrer Erläuterung und Abgrenzung. (A stratégia alapfogalmai. Kísérlet az értelmezésre és a lehatárolásra.) In.: Wehrkunde, 1966.,10. szám, p. 510-516.
- Deák János.: Napjaink és a jövő háborúja. In.: Hadtudomány, 2005., 1. szám, p. 29-49.
- Deák János: A katonai stratégiák változásai és fejlődésük lehetséges irányai. In.: Hadtudomány, 2008., p. 55-69.
- Deák János: A nemzeti katonai stratégia alapvető kérdései. Doktori értekezés, ZMNE, 2001.
- Feketehalmy – Czeydner Ferenc: Faji harcászat. In.: Magyar Katonai Szemle, 1936., 1 szám, p. 14-27.
- Forgács Balázs: Háború és hadikultúrák. In.: Új Honvédségi Szemle, 2002. október, p. 130-139.
- Forgács Balázs: Káosz vagy rend a gerilla hadviselésben? In.: Kommentár, 2008., 1.sz., . p. 88-100.
- Freund, Ludwig: Verhältnis von Strategie, Geist, Politik. (Stratégia, szellem, politika viszonya.) In.: Wehrkunde, 1969.,2. szám, p. 61.
- Greiner, Gottfried: Strategische Konzeptionen und Handlungsmöglichkeiten. (Hadászati koncepciók és csalakvési lehetőségek.) In.: Wehrkunde, 1966., 6. szám, p. 287-293.
- Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Bp., 2004.
- Jones, Archer: The Art of War in the Western World. (A háború művészete a nyugati világban.) New York, Oxford University Press, 1989.
- Keegan, John: A hadviselés története. Corvina, Bp., 2002.
- Killebrew, Robert B.: NATO, Deterrence and Light Divisions. (NATO, elrettentés és könnyű hadosztályok.) In.: Military Review, 1985., 5. szám, p. 3-15.
- Kortkow, J.: Lenin als Stratege. (Lenin a stratégia.) In.: Österreichische Militärische Zeitschrift, 1970., 3. szám, p. 198-202.
- Kovács Jenő.: A nukleáris kor hadászata. In.: Honvédelem, 1989., 6. sz., p. 36-47.
- Kovács Jenő: A katonai erő közvetlen alkalmazásának hadászata. In.: Honvédelem, 1989., 5. sz., p. 3-12.
- Kovács Jenő: A katonai gondolkodás feltételei és eredményei (1957-1990). In.: Ács Tibor (szerk.): A magyar katonai gondolkodás története. p. 180-194.
- Kovács Jenő: Az új magyar hadtudomány gyökerei, fejlődésének szemléleti problémái. In.: Új Honvédségi Szemle, 1993., 6. szám, p. 1-7.
- Kovács Jenő: Magyarország katonai stratégiája.(Komplex kutatási téma). I-III., Kézirat, Bp., 1993., 1995., 1996., a kézirat a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem könyvtárában található, raktári jelzet: 585/1767:1; 585/1767:2; 585/1767:3
- Kőszegvári Tibor: A magyar katonai gondolkodás a 90-es években. In.: Ács Tibor (szerk.): A magyar katonai gondolkodás története. p. 195-204.
- Kőszegvári Tibor: Az ellenség diverziós erői és az általuk szervezett ellenforradalmi gerilla-csoportok (bandák) elleni fegyveres harc problémái a hadműveleti területen és a hátszországban. Doktori értekezés, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1988.
- Levanov, I. N. – Bjelij, B. A. – Novoszolov, A. P.: A marxizmus – leninizmus a háborúról és a hadseregről. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1958.
- Liddell Hart, Basil Henry: Stratégia. Európa Könyvkiadó, Bp., 2002.
- Livingston, Noyes B.: Blitzkrieg in Europe: Is it still possible? (Villámháború Európában: lehetséges-e még?) In.: Military Review, 1986., 6. szám, p. 26-38.
- Móricz Lajos: A katonai gondolkodás változásai 1945-1956 között. In.: Ács Tibor (szerk.): A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Zrínyi Kiadó, Bp., 1995., p. 163-179.
- Mussel, Walter: Strategie als Aufgabe der Politik. (A stratégia mint a politika feladata.) In.: Wehrkunde, 1966., 4. szám, p. 179-184.
- Nagy Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet. Zrínyi Kiadó, Bp., 2006.

Németh József: Az olasz – abesszin háború. Magyar Katonai Szemle, 1936., 8. szám, p. 1-230.

Nyikityin, E. F. – Pankratov, N. R. – Usztyimenko, V. A. (szerk.): Lenin és a szovjet fegyveres erők. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1970.

Olson, William J.: The Light Force Initiative. (Könnyű erők kezdeményezése.) In.: Military Review, 1985., 6. szám, p. 2-17.

Porkoláb Imre: Aszimmetrikus hadviselés. In.: Új Honvédségi Szemle, 2006., 7. szám, p. 19-31.

Porkoláb Imre: Aszimmetrikus hadviselés: az ortodox és a gerilla hadikultúra összecsapásai. In.: Hadtudomány, 2005., 4. szám, p. 188-193.

Sz.n.: A stratégia értelmezése a nyugati katonai szakirodalomban. In.: Honvédelem, 1967., 8. szám, p. 113-117.

Szabó János: Egy lehetséges erőszakelmélet. In.: Múltunk, 2004., 4. szám, p. 21-70.

Szabó József (főszerk.): Hadtudományi Lexikon. I-II. kötet. Magyar Hadtudományi Társaság, Bp., 1995.